

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Харкевич Наталії Валеріївни
«Переселенські процеси в Україні у 1944 – 1953 рр.:
на матеріалах Волинської та Рівненської областей»,
представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Переселенські процеси на завершальному етапі Другої світової війни, які відбувалися у Центрально-Східній Європі, мають особливо важливе місце в українсько-польських відносинах. Цей переселенський процес торкнувся і українців Чехословаччини та чехів в Україні. Значними були переміщення населення у зв'язку з депортаційними процесами в СРСР, викликаними боротьбою режиму проти українського національно-визвольного руху в західних областях УРСР. Ще один післявоєнний чинник – зростання промислового та військового потенціалу в СРСР, яке вимагало значних людських ресурсів та вело до переміщень трудового потенціалу. Автор поставила своїм завданням розкрити переселенські процеси в Україні 1944–1953 рр. за матеріалами Волинської та Рівненської областей. Тема включає в себе розв'язання таких дослідницьких завдань, як з'ясування зовнішньополітичних аспектів радянсько-польських відносин та реалізацію радянсько-польського плану переселення, висвітлення переселенських процесів у Волинській та Рівненській областях у контексті висвітлення характеру переселенського процесу, організаційних засад, розташування населення на місцях та соціально-побутових умов його проживання. Завершує дослідження висвітлення процесу руху трудових ресурсів з Волинської та Рівненської областей у південно-східні області УРСР та східні регіони Російської Федерації.

У дисертаційній праці з'ясовано важливі аспекти міждержавницьких стосунків СРСР, Польщі та Чехословаччини, які склалися на заключному етапі Другої світової війни та здійснення ними переселенських процесів у 1944–

1948 рр. Дисертантка запропонувала вжити дефінітивне означення – переселення/депортації – щодо трактування цього процесу.

У вступі дисертаційної праці визначено її завдання та окреслено методи дослідження.

Н. В. Харкевич багато років працює над проблемою переселенських процесів. Історіографічний огляд засвідчує її наукову компетентність і знання теми. Автор зазначає, що хоча тема почала висвітлюватися ще в радянській час – на етапі горбачовської перебудови, стержневими елементами аналізу стали фактично процеси сталінських репресій та національної політики СРСР. Зміна ідеологічних орієнтирів відбулася лише на етапі розпаду СРСР і створення на його основі незалежних держав.

Українські дослідники на початку 1990-х рр. почали вивчати проблеми переселення українців з Польщі та поляків з України, давати, інколи емоційно, загальні оцінки депортаційним змінам.

У сучасній історіографії дослідниця виділяє декілька пошукових напрямів – роботи загального синтетичного плану, політики польської влади щодо українців у ПНР, проблемі – переселенці та українські національні збройні формування, впливу депортаційних процесів на розвиток українсько-польських відносин повоєнного часу, проблемам забезпечення житловими приміщеннями і землею та їх соціально-побутовій адаптації. Проблематика сучасних досліджень широка, однак у контексті вивчення на регіональному рівні Волинської та Рівненської областей представлена вперше.

Робота опирається на неопубліковані та опубліковані документи. Основу джерельної бази дисертації складають Державний архів Волинської області та Державний архів Рівненської області. За характером це документи переселенських обласних структур, в яких представлені інформації про господарське облаштування переселенців із Польщі і Чехословаччини; документи сектору (відділу) про наділення переселенців житлом, землею; інформації із фінансових управлінь про грошові асигнування – допомога

переселенцям, кредити, кредити на ведення будівництва та ремонт приміщень. Окремий джерельний блок складають скарги переселенців, які дуже добре ілюструють їх житлово-побутові умови, наявність у них земельних ділянок, зайнятість. Цей вид документів дозволяє прослідкувати і питання медичного і культурного забезпечення, охоплення шкільною освітою дітей, але найбільше – житлові умови.

Презентабельними є й опубліковані документи, які зрозуміло стосуються усіх західноукраїнських земель, але в них представлені і джерельні комплекси із Волинської і Рівненської областей. Ці документи стосуються як радянсько-польських та українсько-польських відносин у цілому, так і депортаційних процесів зокрема.

Обґрунтовуючи методологічні засади дослідження, дисертантка стверджує, що вони обумовлені вивченням переселенських/депортаційних процесів у 1944–1953 рр. та їх дослідженням на регіональному рівні – у Волинській та Рівненській областях.

Другий розділ кандидатської дисертації висвітлює українське питання в контексті радянсько-польських відносин та початок здійснення переселень. Автор висвітлила характер відносин СРСР з польськими урядовими чинниками, проблему радянсько-польського кордону та підготовчий етап до здійснення переселень – створення евакуаційних органів. У розділі розглянуто документи, які регламентували переселенські/депортаційні процеси: українців з Польщі в УРСР та поляків з України в ПНР, і, відповідно, чехів з волинського регіону в Чехословаччину та українців з Чехословаччини у Волинську та Рівненську області. У контексті проведення переселенських акцій у роботі детально представлено організаційну, виконавчо-силову, агітаційну, перевізну та охоронну роботу, передовсім радянських та польських структур. Детально описано діяльність евакорайонів як на території УРСР, так і Польщі; фінансового забезпечення переселенців, наділення їх житлом і землею,

продуктами. У роботі аналізуються компенсаційні заходи щодо переселенців, в основному ті, які здійснювалися на території УРСР.

Третій розділ наукової праці розглядає безпосередньо переселення українців з Польщі та Чехословаччини на Волинь та аналогічні переміщення поляків і чехів у ПНР і Чехословаччину. Дисертантка досить детально ілюструє порайонно переселення українців з Польщі у Волинській та Рівненській областях. Напевно найважливішим є те, що вона подає нові цифри щодо кількості переселенців, аргументуючи тим, що її попередники в основному досліджували планові показники щодо переселенців (подавалися радянськими та партійними органами), а вона проаналізувала статистичні дані секторів (відділів) переселень при облвиконкомах, які займалися облаштуванням переселенців на місцях. Автор аргументує, що такого роду статистика є реальнішою.

У розділі представлено також переселення польського населення з Волинської та Рівненської областей у Польщу; визначено етапи переселенської акції; акцентовано увагу на районах, звідки переїжджали поляки у Польщу. Аналізується робота евакокомісій, залучення залізничного, автомобільного та гужового транспорту та ін. Автор зазначає, що планові показники виїзду поляків з Волині також завищені. Однак, на її думку, виїжджали не тільки поляки, а в ході цієї акції виїхали й інші національності. Стверджується, що поляки склали 95 % переселенців, євреї – 3,9 %, інші – 0,2 %. Чехи в цю переселенську акцію не входили.

Що ж до переселення чехів, українців з Чехословаччини, то автор обстоює тезу, що ці процеси проходили організовано. Але й об'єми переселенської акції були значно меншими.

Завершується розділ аналізом соціально-побутових умов переселенців та їх соціальною адаптацією на Волині.

Четвертий розділ дисертації присвячений розгляду переселення трудових ресурсів з Волинської та Рівненської областей в інші регіони СРСР. Автор

визначила, що рівненського регіону трудові ресурси перемістили у східні та північні райони Російської Федерації та південно-східні області УРСР. В основному робоча сила їхала в рамках «трудова мобілізацій» на шахти Донбасу, але найбільше – в колгоспи півдня України. Щодо Волинської області, то автор визначає специфіку руху трудового потенціалу – вже 1951–1953 рр. значна частина молоді була зайнята на шахтах Львівсько-Вольнського вугільного басейну та допоміжних роботах. Робиться висновок, що переселення трудового потенціалу відповідало принципам радянської командно-адміністративної системи, а вони були насильницькими.

Завершують дослідження аргументовані висновки.

Назагал, позитивно оцінюючи кандидатську дисертацію, хочу висловити окремі зауваження і побажання:

– джерельна база роботи є достатньо презентабельною, однак, слід було використати також матеріали центральних та обласних архівів, передовсім східних областей;

– більш критичніше слід було підійти до опублікованих збірників документів про переселенські/депортаційні процеси, особливо в плані аналізу статистики;

– другий розділ праці слід було б скоротити, натомість більш розлого висвітлити проблематику третього розділу, там де власне йдеться про Волинську та Рівненську області;

– окремі параграфи дисертації перенасичені цифровим матеріалом, бажано було б цього уникати.

В цілому, робота є комплексним і завершеним дослідженням актуальної теми. Написана самостійно, з використанням оригінальних джерел, привнесених у науковий вжиток. Робота Наталії Валеріївни Харкевич «Переселенські процеси в Україні у 1944–1953 рр.: на матеріалах Волинської та Рівненської областей відповідає вимогам, які ставлять до кандидатських

дисертацій, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Головний науковий співробітник

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

доктор історичних наук, професор

Патер І. Г.

